

JORDANKA JURUKOVA

Monetoseceneto na gradovete v dolni Miziea l Trakia II—III v Hadrianopol. (Le monnayage en Mésie Inférieure et en Thrace pendant le IIe—IIIe s. Hadrianopolis)

Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences,
Sofia, 1987, 244, p., 66 pl.

Reputata cercetătoare bulgară Jordanka Jurukova — membră de onoare a Societății Numismatice Române — cunoscută prin studiile de numismatică tracică¹, continuă de data aceasta seria monografică, dedicată orașelor din Moesia Inferior și Tracia², printr-un volum referitor la monetăria orașului Hadrianopolis.

Apărută sub egida Academiei bulgare de științe, lucrarea este prezentată într-o ținută științifică și îngrijită, relevând un volum de muncă asiduă. Avînd la dispoziție un material monetar deosebit de bogat și interesant, numismata bulgară l-a sistematizat judicios, structurînd volumul în următoarele capitole³: I. *Istoria Hadrianopolis-ului*; II. *Monetăria*; III. *Tipuri monetare*; IV. *Inscripțiile monetare*; V. *Greutăți monetare și valori nominale*; VI. *Răspîndirea monedelor Hadrianopolis-ului. Aspecte economico-politice*; *Abrevieri*; *Catalog*; *Anexe*, *Rezumat în rusă*; *Rezumat în franceză*.

Materialul ilustrativ, de bună calitate, este repartizat astfel: 66 planșe, 17 figuri, 2 hărți și 6 tabele, completînd sugestiv imaginea sistemului monetar din Hadrianopolis. Catalogul monedelor emise în acest oraș, elaborat sintetic și detaliat, oferind date dintre cele mai interesante, cuprinde un număr de 713 descoperiri (p. 117—245).

Intrucît lucrarea cercetătoarei bulgare ne-a fost accesibilă doar prin rezumatul în limba franceză — de altfel amplu și bogat (p. 257—266) — în cele ce urmează vom prezenta considerațiile numismatico-istorice desprinse din această parte a volumului.

În introducere, Jordanka Jurukova (mai departe J. J.) argumentează scopul acestui gen de monografie, și anume cel de-a prezenta istoria și etapele de dezvoltare a orașului Hadrianopolis. Ca metodă de lucru, J. J. și-a propus confruntarea izvoarelor scrise cu rezultatele analizei materialului numismatic, metodă care este reliefată chiar de concluziile isto-

¹ Menționăm doar cîteva titluri, care ne-au fost accesibile: *Coins of the Ancient Thracians*, BAR, 4, 1976; *Les monnaies rares des rois thraces du I^e s. av. n. e. în Thracia*, III, 1974, p. 273—281; *Imitations de monnaies antiques du IVe s. av. n. e. faits en Bulgarie*, în *Thracia*, V, 1980, p. 205—215; *La ville thrace de Tonzos*, în *BSNR*, LXXV—LXXI, 1981—1982, nr. 129—130, 1983, p. 61—70.

² *Die Münzprägung von Deultum*, Berlin, 1973; *Die Münzprägung von Bizye*, Berlin, 1981.

³ Nu am specificat și subcapitolele.

rice și numismatice. Raportînd permanent monetăria din Hadrianopolis cu cea din Deultum și Bizya, J. J. reușește să surprindă trăsăturile comune celor trei administrații urbane dar și deosebirile, datorate statutului politic diferit sau evoluției variate, concluziile dînd o imagine complexă, de ansamblu asupra rolului jucat de atelierele din Tracia.

Nu dorim să insistăm asupra istoriei Hadrianopolis-ului, situat, așa cum subliniază J. J., la întretăierea unor importante drumuri strategice și comerciale. Atragem doar atenția doar asupra faptului esențial, prezentat în acest capitol de cercetătoarea bulgară, că monedele emise aici sugerează monumentalitatea arhitectonică, gusturile artistice ale locuitorilor orașului și în sfîrșit, vorbesc despre prosperitatea economică a acestuia.

Referitor la evoluția monetăriei hadrianopolitane, J. J. conturează trei etape distincte: I. de la deschiderea atelierului în timpul lui Hadrianus pînă la venirea la putere al lui Septimius Severus — etapă caracterizată prin monede izolate, executate artistic, supranumite „monetărie de prestigiu (de atracție)“, observată și la alte ateliere din Tracia și Moesia Inferior și care satisfăcea nevoile negustorești și monetare locale. În această primă etapă, activitatea monetăriei este întreruptă timp de zece ani 167(168—177). Acest hiatus, este mai îndelungat în cadrul altor ateliere tracice, fiind cauzat de războaiele marcomanice. Reluîndu-și activitatea, Hadrianopolis emite între anii 177—180 monede cu aversul reprezentînd figura juvenilă a lui Commodus. Pe baza unor observații legate de legenda unor monede și de tehnica baterii (combinația stanțelor avers/revers), numismata bulgară subliniază importanța acestor monede pentru stabilirea listei cronologice a guvernatorilor din Tracia în ultimii ani de domnie a lui Marcus Aurelius.

Apariția monedelor hadrianopolitane în tezaure este semnalată abia în timpul lui Septimius Severus, difuziunea acestora dincolo de limitele teritoriului urban demonstrînd o producție activă, caracteristică de altfel marilor ateliere monetare orientale, care în vremea acestui împărat dezvoltă o monetărie mai bogată. Ca urmare, J. J. distinge o nouă etapă în evoluția atelierului de la Hadrianopolis:

II. — Septimius Severus pînă la sfîrșitul domniei lui Caracalla, moment în care Hadrianopolis, asemenea altor atelier își întrerup activitatea.

III. — 238—244, Hadrianopolis își reia activitatea și scurta domnie a lui Gordianus III (238—244) marchează limitele cronologice ale celei mai bogate și intensive etape. Această perioadă monetară este pusă în legătură cu noile funcții asumate de marele atelier tragic.

După exemplul a nenumerate ateliere monetare din Peninsula Balcanică, cel de la Hadrianopolis pune în circulație vreo zece serii monetare pseudo-autonome, cu funcții locale, care circulă în limitele teritoriului său urban. După particularitățile iconografice, stilistice și metrologice, aceste emisiuni se repartizează în trei grupe cronologice, legate de domniile lui Commodus, Septimius Severus și Gordianus III.

Un loc important în studiul cercetătoarei din Sofia îl ocupă *medalioanele*, care în schema generală a monetăriei urbane din Tracia și Moesia Inferior sînt legate de celebrarea evenimentelor importante și de istoria politică și culturală a orașelor. Integrarea medalioanelor în tezaure este expresia participării lor în circulația monetară. Ca gen particular,

de monumente monetiforme, medalioanele sînt introduse în principalele ateliere din Tracia și Moesia Inferior în prima jumătate a veacului al III-lea. Doar Pautalia și Hadrianopolis sînt singurele ateliere care depășesc această regulă, bătînd două medalioane excepționale sub dinastia antoniniană, medalionul hadrianopolitan fiind corelat cu epidemia de ciumă din timpul lui Commodus. În secolul al III-lea, atelierele tracice și moesice bat sporadic medalioane (de pildă Philippopolis emite o serie de medalioane, atestînd vizita imperială a lui Caracalla și competițiile organizate în onoarea sa, practica continuînd și sub Elagabal). Apoi în timpul lui Gordianus III, nu numai un oraș, ci mai multe ateliere pun în circulație o serie de medalioane. Producția monetară a acestor ateliere, participante la liga monetară (Marcianopolis, Tomis, Odessos și Anhalo) tînd să satisfacă nevoile unităților militare cantonate în Moesia Inferior. La această ligă se asociază și Hadrianopolis în timpul lui Gordian III. De altfel, funcțiile militare ale atelierului hadrianopolitan și relațiile sale cu liga monetară sînt reflectate de emiterea medalioanelor a căror reprezentare sugerează ideea nouă a triumfului militar și a victoriei. În acest sens, cercetătoarea bulgară descrie cîteva medalioane, printre care și pe cele care reprezintă Eroul trac în diferite ipostaze sau cele 12 munci a lui Hercules, acesta din urmă fiind una din cele mai remarcabile opere a artei monetare antice. În încheierea acestui subcapitol, J. J. prezintă cîteva considerații privind relația dintre Hadrianopolis și Bizya în funcție de stanțele unor medalioane.

Tipuri monetare. Bogatul repertoriu monetar este repartizat în opt grupe, care unifică din punct de vedere tematic tipurile și variantele apropiate, prezentarea acestora realizîndu-se paralel cu tipurile monetare din celelalte administrații urbane. De asemenea, numismata din Sofia atrage atenția că reprezentările de pe monede confruntate cu operele de artă (statui, reliefuri, plăci votive) permite separarea reprezentărilor cu trăsături originale de stereotipul convențional. Constituind o importantă sursă de istorie economică, aceste tipuri monetare evocă trecutul glorios al Hadrianopolis-ului. Prin urmare, J. J. descrie și comentează reprezentări legate de Zeus, Apollo, de diferite motive din tradițiile religioase locale, precum și de Artemis din Tauridio, Ganiméde, care aparțin ciclului Troiei, popular în sud-estul Traciei. Aici, pe de o parte se afla monumentul Hecubei, pe de altă parte în Chersonses-ul tracic guverna unul din fiii lui Priam — Helenos și în sfîrșit legenda lega crearea localității tracice, anterioare Hadrianopolis-ului, de Oreste, fratele Ifigeniei. Cercetătoarea bulgară arată că la Bizya erau populari eroii din ciclul Tebei, aceste renașteri ale vechilor subiecte din epoca miceniană nu se mai întîlneau în orașele greștilor de pe litoral. Alt mit important îl reprezintă cel al lui Orfeu și Euridice, a căror origine tracică este neîndoielnică, la care se adaugă cel al Cavalerului trac, toate aceste mituri reflectînd o tradiție pur locală. Sînt prezentate apoi alte divinități (cele trei nimfe, cele trei divinități fluviale ale Hadrianopolis-ului — reprezentînd alegoric cele trei importante artere fluviale în funcție de utilitatea lor economică și de comunicare). Referitor la Hercules și cele douăsprezece munci, J. J. relevă că atelierul hadrianopolitan este primul care introduce două scene noi, dintre care una legată de conflictul acestui protector antic al orașului cu Diomede și subliniază iconografia nouă a aces-

tui personaj. Explicația sugerată de cercetătoarea bulgară trebuie căutată în tradiția locală. Rețin atenția în mod deosebit și reprezentările de statui și reliefuri de pe monedele emise de Hadrianopolis, reproducând copii ale unor opere celebre, aparținând fie lui Praxiteles și școlii sale, fie lui Lyssip și Briaxis. În acest sens, J. J. arată că aceste reproduceri aduc completări asupra unor opere de artă dispărute și mai ales asupra schimbărilor survenite în copiile ulterioare. În sfârșit, unele tipuri de monede hadrianopolitane rămân singurele documente despre monumentele orașului (porți, edificii, dispărute între timp), evocând splendoarea arhitectonică a acestui oraș.

Prezentînd evoluția cronologică a tipurilor monetare, J. J. precizează că în decursul secolelor apar reprezentări noi (imagini ale unor temple sau personificări ca Equitas, Bonus Eventus, Concordia), menționînd că aspectul specific al monetăriei din Hadrianopolis constă în sinteza timpurie dintre tipurile convenționale — împrumutate de la monedele romane — și reprezentările originale ale divinităților populare din cultele locale.

Inscripții monetare. Cercetătoarea bulgară remarcă că, deși inscripțiile de pe monede urmează în general schema stereotipă, unele devieri au valoare cronologică. Legenda monedelor include numele celor unsprezece guvernatori romani din Tracia precum și pe cel al orașului în forme diverse. În secolul al II-lea, din cauza numelui guvernatorilor, cel al orașului apare incomplet. Astfel pentru perioada Hadrianus — Caracalla pot fi depistate 10 forme ale numelui orașului, în timp ce ligatura și particularitățile unor litere pot fi sigur datate prin emisiunile monetare.

Greutăți și valori nominale. În Bulgaria au fost descoperite tezaure compuse din monede de bronz ale administrațiilor urbane, tezaure a căror structură variată reflectă circulația acestor piese în Tracia și Moessia Inferior. Unele din acestea cuprind și monede din ateliere macedonene, iar altele din Nicomedia, Antiochia și Niceea. Descoperirea monedelor din orașele Asiei Minor demonstrează că acestea au fost integrate circulației monetare, iar tezaurizarea simultană cu cea a monedelor locale arată că ele au fost apreciate ca mijloc de plată regulată, avînd o putere de cumpărare efectivă. Mai mult, J. J. apreciază că pe piața provinciilor orientale, monedele din bronz ale administrațiilor urbane deserveau nevoile micii negustorimi. Aceste monede îndeplineau funcțiile unui sestert, dupondius sau as roman, fapt care explică numărul mic de tezaure compuse din asemenea monede romane (în Bulgaria au fost descoperite doar două tezaure deocamdată⁴ și foarte rare exemplare găsite izolat în săpăturile arheologice).

Numismata bulgară revine apoi asupra monetăriei de alianță, subliniind că aceasta s-a petrecut într-o anumită situație social-politică deter-

⁴ Atragem atenția că și pentru teritoriul României tezaure compuse din monede din bronz sec. I—II sînt foarte rare: I. Păuleni, descoperit în anul 1896 conținînd 80 sesterti, 9 dupondi, 7 ași, 30 monede nedeterminate, emise între limitele cronologice 18—154 e.n. (I. Winkler, în *BSNR*, LXXV—LXXVI, 1981—1982, nr. 129—130, 1983, p. 127—130); II. Bereni, descoperit în anul 1979, compus din 57 de piese — dupondii și ași, fără sesterti, cu limitele cronologice 11/12—150/151 e.n. (E. Chirilă, M. Fl. Grigorescu, în *Acta MP*, V, 1981, p. 277—286).

minată, fiind o „hemonoia“ interregională (de pildă Efes din Ionia și Mesambria din Tracia, legate în timpul lui Gordian III, doar din cauza contextului economic, căci de fapt aparțineau la două provincii romane diferite). Monetăria de bronz urbană reflectă de asemenea perioada de dezvoltare sau de cristalizare economică care în vremea lui Marcus Aurelius dobîndește bazele sistemului monetar roman. Noua analiză statistică a greutății monedelor hadrianopolitane realizată de J. J. atestă reducerea standardului de greutate la emisiunile cu aversul reprezentîndu-l pe Commodus tînăr. Aceste monede, bine datate, plasează astfel procesul de devalorizare în situația economică reală (în timpul ultimilor ani de domnie ai lui Marcus Aurelius războaiele cu Marcomanii și invaziile devastatoare ale costobocilor, care ating Moesia Inferior și polis-urile din Pontul Occidental agravează criza economică existentă). Ieșirea din această criză determină devalorizarea monedelor din bronz. Datînd acest proces economic, monedele din Hadrianopolis dobîndesc o importanță dublă, deoarece ele depășesc aspectul unor măsuri locale, care cuprind membrii ligii monetare, extinzîndu-se în întreaga Tracia și Moesia Inferior.

Răspîndirea monedelor Hadrianopolis-ului. Aspecte economico-politice. În acest capitol sînt prezentate concluziile desprinse de cercetătoarea bulgară din analiza materialului monetar, care respectă conținutul tematic al corpusului editat după anul 1965, la care au fost adăugate descoperirile mai recente. Ca urmare, J. J. arată că răspîndirea și structura tezaururilor conturează caracterul relațiilor comerciale ale orașului Hadrianopolis ca și principalele artere de comunicare. În același timp, J. J. precizează că teaurizarea simultană a materialului monetar într-o arie geografică determinată reprezintă expresia unor agresiuni provocate de invazii. Astfel, volumul tezaururilor îngropate în mijlocul secolului al III-lea sugerează caracterul invaziilor goților în Moesia Inferior și Tracia, în timp ce înaintarea costobocilor spre Helada este atestată de repartizarea geografică a descoperirilor datate în timpul lui Marcus Aurelius. În această analiză este necesară confruntarea tezaururilor cu monedele izolate din așezările antice. J. J. precizează că din cele 32 de tezaure cu monede hadrianopolitane, 25 sînt localizate la nord de Munții Haemus, iar 7 la sud de acest lanț muntos. Penetrarea masivă a acestor monede la nord de Munții Haemus, departe de polis, aruncă o lumină interesantă asupra caracterului monetăriei urbane. Deoarece în Moesia Inferior se afla o rețea de localități militare (castellum-uri și castre), care aveau nevoie de un flux monetar continuu, circulația monetară se afla sub influența marilor operații militare. Acestea din urmă impuneau de fapt ritmul și caracterul activității atelierelor din liga monetară. Participarea orașelor din Pontul Euxin Occidental (cu excepția Anhialei) la această ligă este identificată prin apariția unor semne ale valorii nominale (litere și numerale identice). Din acest punct de vedere cît și al iconografiei comune, J. J. comentează cîteva emisiuni din Marcianopolis, Nicopolis și Bizya.

Numismata bulgară schițează apoi evoluția activității ligii monetare, reluînd în considerare tocmai compoziția și răspîndirea tezaururilor, adică totalitatea corpusului monedelor hadrianopolitane:

— etapa 217/218—222 în care atelierelor tracice sînt periclitare, iar Deultum intră în activitate.

— între 222—248 Deultum emite un număr de monede, iar după un sfert de secol, alte patru ateliere își reiau activitatea. Sub Gordian III,

Hadrianopolis bate monede pentru necesități militare, în cei șase ani de domnie ai acestui împărat, numărul tipurilor monetare fiind foarte numeros, demonstrând existența unor factori independenți de administrația locală. În anul 244 Istros, Dionysopolis, Odessos, Anhialo, Messambria își întrerup activitatea, urmate de Hadrianopolis, în timp ce Bizya reîncepe producția, dezvoltând o monetărie neobișnuită pentru capacitatea și amploarea atelierului (de pildă sub Philip Arabul emite 106 tipuri din cele 177 cunoscute în cei 132 de ani de activitate). J. J. atrage atenția asupra direcției de penetrare a monedelor din această etapă care se răspîndesc nu la vest sau sud-est, unde situația mai era încă calmă, ci la nord, spre partea estică a Moesiei Inferior, care era arena operațiilor militare. Tot în această perioadă, mai precis sub Philip Arabul, un alt tratat leagă Bizya de Hadrianopolis, acțiune dictată de motive strategice, deoarece Bizya era situată la sud, departe de marile drumuri, realizînd în liniște producția monetară. Astfel din rețeaua de paisprezece ateliere, mai rămîn doar patru Anhialo, Messambria, Hadrianopolis și Bizya, situate într-un areal geografic alcătuit din sud-vestul Traciei și litoralul occidental al Pontului Euxin, la sud de Munții Haemus.

În această ultimă etapă a monetăriei urbane se observă schimbări, care sugerează caracterul și funcțiile noi ale acesteia. În acest sens, J. J. arată că pe lângă reducerea bruscă a atelierelor monetare în funcție pînă în 218/222, circulația monetară a fost afectată și de repartizarea inegală a celor 4 ateliere, deoarece regiunea centrală a Traciei era privată de producția monetară. În anul 235, Anhialo își reia activitatea pînă în 244/249, moment în care scade ritmul producției și la Messambria și Bizya. Pentru aceste scurte perioade, cercetătoarea bulgară indică cauza dezvoltării unei producții monetare intense în monetăria așa-zisă „de necesitate“, proprie atelierelor militare temporare. După alte cîteva precizări cronologice sau iconografice specifice acestei ultime etape, J. J. încheie considerațiile, arătînd că reducerea emisiunilor cu valori nominale mici reprezintă indiciul restrîngerii progresive ale prerogativelor administrației urbane.

La capătul acestor rînduri, născute din dorința de-a prezenta pe larg monografia cercetătoarei bulgare, dorim să relevăm încă o dată incontestabila valoare științifică și documentară a volumului, care devine o lucrare de referință, marcînd un veritabil pas înainte în cercetarea monetăriei romane provinciale.

DANA BĂLANESCU